

GÖNDEREN DEVLET KONUMUNDA OSMANLI'DA DİPLOMATİK TEMSİL*

Arş. Gör. Nihal TOKER**

ÖZET

18 Nisan 1961 tarihli Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi'nde lafzı geçen *gönderen devlet* mefhumu, esasen Osmanlı Devleti'nde karşılıklı diplomasi dönemi; kabul eden devlet mefhumu ise karşılıksız diplomasi dönemi için anlam kazanmaktadır. Fransız İhtilali'nden sonra uluslararası sistemdeki dengelerin değişmesi, Şark Meselesi kavramının ortaya çıkması, buna bir cevap olarak Osmanlı Devleti'nin denge siyasetine geçmesi, Osmanlı Devleti'ni karşılıklı diplomasiye geçmeye sevk etmiştir. Osmanlı Devleti'nin Yusuf Âgâh Efendi'yi Londra'ya ilk ikamet elçisi olarak göndermesiyle birlikte, modern uluslararası hukuk anlamında gönderen devlet konumu başlamıştır. İlk ikamet elçisinin gönderilme usulüne dair konulardaki tecrübesizlik nedeniyle, Osmanlı'nın o dönemki İngiltere büyükelçisi Lord Ainslie ile Mehmet Raşit Efendi bir görüşme gerçekleştirmiştir. Söz konusu görüşmeden hareketle, aslında ilk ikamet elçisi ve sonrasında da Avrupa'nın diplomatik usulünden faydalanılması var olan diplomatik kaidelerle uyum çabasının tezahürüdür. Çalışmadan çıkarılan genel sonuç ise, gönderen devlet konumunda Osmanlı'da diplomatik temsilin gerek sınıflandırılmasında gerek yararlandığı muafiyet ve ayrıcalıklarda ve daha birçok başlıkta günümüz diplomasi prensipleriyle büyük oranda benzerlik gösterdiğinin tespittir.

Anahtar Kelimeler: Gönderen Devlet, Osmanlı Devleti, Karşılıklı Diplomasi, İkamet Elçilikleri, Diplomatik Temsil.

* DOI: 10.33432/ybuhukuk.910237 – Geliş Tarihi: 05.04.2021 – Kabul Tarihi: 10.06.2021.

** Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Milletlerarası Hukuk Anabilim Dalı, nihalhukuk@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8571-3453.

DIPLOMATIC REPRESENTATION IN THE OTTOMAN EMPIRE AS THE SENDING STATE

ABSTRACT

The concept of sending state, which was mentioned in the Vienna Convention on Diplomatic Relations of April 18, 1961, is essentially a period of mutual diplomacy in the Ottoman state, while the concept of the receiving state makes sense for a period of unrequited diplomacy. After the French Revolution, the change of balances in the international system, the emergence of the concept of the Eastern question, the transition of the Ottoman state to balance policy as a response to this led the Ottoman state to switch to mutual diplomacy. With the Ottoman Empire sending Yusuf Âgâh Efendi to London as its first resident envoy, the position of sending state began in the sense of modern international law. Due to inexperience in the process of sending the first resident envoy, Mehmet Rashit Efendi held a meeting with Lord Ainslie, the Ottoman ambassador to Britain at the time. Based on this meeting, in fact, the first ambassador of residence and the subsequent use of the diplomatic procedure of Europe is a manifestation of the effort to align with existing diplomatic pedestals. The general conclusion of the study is that the diplomatic representation in the Ottoman Empire in the position of the sending state, both in its classification and in the exemptions and privileges it benefits, and in many other titles, is largely similar to the principles of diplomacy of today.

Keywords: Sending State, Ottoman Empire, Mutual Diplomacy, Resident Embassies, Diplomatic Representation.

GİRİŞ

Gönderen Devlet Konumunda Osmanlı'da Diplomatik Temsil adlı çalışmamızda diplomasiye özgü bir terim olan *gönderen devlet*, çalışmanın sınırlarını başlıkta vurgulamak adına bilinçli olarak tercih edilmiştir. Bu konunun seçilme sebebi, literatürde var olan bilgilerin Osmanlı Devleti'nin gönderen devlet olma durumuna özgülenererek bir araya getirilme düşüncesidir. Konunun önemi, modern uluslararası hukukun diplomatik temsil başlıklarıyla Osmanlı Devleti'nin gönderdiği elçilerin tabi olduğu hukuki rejimin daha önce makale biçiminde incelenmemiş olmasına dayanmaktadır.

Çalışmamızın konusuna ilişkin olarak literatürde ön plana çıkan kaynak, elçilerin buldukları ülkelerde gösterdikleri faaliyetler hakkında kaleme aldıkları sefaretnamelerden yola çıkarak hazırlanmış olan Faik Reşit Unat'ın Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri adlı eserdir. Osmanlı'nın gönderen devlet konumuna odaklanan diğer eserlerde de genel olarak daimi ikamet elçileri üzerinde durulmuştur. Gerçekten de, Osmanlı Devleti'nin gönderen devlet konumu açısından fevkalade elçiler döneminden ziyade daimi ikamet elçiler dönemi daha ön plana çıkmaktadır.

Çalışmamızın akış planı ise şu şekildedir: Osmanlı Devleti'nin daimi ikamet elçileri dönemine nasıl geçtiğinin anlaşılması adına ilk olarak diplomatik temsilin gelişimi incelenmiş daha sonra diplomasi temsilcilerinin sınıflandırılması, diplomatik ayrıcalıklar, diplomatik temsilcinin seçilmesi, kabulü ve görevinin sona ermesi gibi tabi oldukları hukuki rejime dair başlıklar ele alınmıştır. Bu başlıkların içeriğinde yer yer teşrifata dair kurallara da değinilmiştir.

I. OSMANLI'DA DİPLOMATİK TEMSİLİN GELİŞİMİ

A. KARŞILIKSIZ DİPLOMASİ DÖNEMİ

Ortaçağ'ın sona ermesinden itibaren Avrupa'da yaygın biçimde benimsenen diplomasi ve devletler hukuku ilkeleri Osmanlı Devleti tarafından uzun dönemler uygulanmamıştır. III. Selim'in tahta çıktığı 1789 yılına kadar

Osmanlı Devleti'nin diğer devletlerle ilişkileri hep tek yönlü kalmıştır¹. Batılı devletlerin Fatih Sultan Mehmet'ten beri İstanbul'da daimi elçi bulundurmalarına karşın, padişahlar dış ülkelere geçici nitelikte fevkalade elçiler² göndermekle yetinmişlerdir. Bu duruşun belli başlı sebepleri şunlardır³: İlk neden, Osmanlı Devleti'nin kendine güveninin zirvede olduğu yükseliş döneminde kendine yeterlilik ilkesini⁴ benimsemesi ve bu nedenle başka ülkelerle ilişkileri önemsememesidir. İkinci neden ise, İslam dininin temelleri üzerine oturtulan Osmanlı Devleti'nin Dar'ül Harb-Dar'ül İslam ayrımı dolayısıyla diğer dinleri kabul etmiş toplumlarla barışçı yollarla ve eşit şartlarda ilişki kurmasının söz konusu olmamasıdır⁵. Bununla ilintili olarak,

- ¹ **Elçi, İsmail Hakkı** (2019) "Osmanlı Diplomasisi ve Gelişim Süreci", Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S: 9, s. 26-31; **Kodaman, Timuçin/Akçay, Ekrem Yaşar** (2010) "Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, S: 22, s. 80-82.
- ² Osmanlı Devleti, daha kuruluşundan itibaren cülus, doğum, harp ilanı, barış yapılması veya dostluk teklifi gibi çeşitli vesilelerle komşu veya yabancı ülkelerin hükümdarlarına elçiler göndermiştir. Bu elçiler, "fevkalade elçi" olarak adlandırılır ve görevlerini bitirince geri dönerlerdi. Fevkalade elçiler, Osmanlı hükümetinin dost ve düşman ülkelerin durumundan haberdar olmasının yollarından sadece biriydi. Bunun dışında; doğuda sınır eyaletleri valileri, kuzeyde Kırım hanları, batıda Eflak ve Boğdan Voyvodalığı, Dubrovnik Cumhuriyeti ve Erdel Krallığı, Babıali'yi buldukları bölgeyle ilgili bilgilendirme görevini yerine getiriyordu. Yine, Avrupa'da bulunan Osmanlı tacirleri ve Fenerli Rum Beyleri'nden olan Divan-ı Hümayun tercümanı da gördükleri veya duydukları havadisleri hükümete rapor ederlerdi. Bakınız (bkz) **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (1949) "19. Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar", Belleten, C: 13, S: 51, s. 581.
- ³ **İskit, Temel** (2018) Diplomasisi, 6. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 123-124; **Unat, Faik Reşit** (1968) Osmanlı Seferleri ve Sefaretnameleri, 1. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 15; **Turan, Namık Sinan** (2004) "Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgisinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)", Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 6, S: 2, s. 58 vd.
- ⁴ **Akyılmaz, Gül** (2000) Osmanlı Diplomasisi Tarihi ve Teşkilatı, 1. Baskı, Konya, Tablet Basım Yayın, s. 132; **İskit**, s. 123.
- ⁵ Bernard Lewis ve Matthew Anderson gibi Osmanlı diplomasisi anlayışının İslam hukukundan mülhem olduğundan bahisle, İslami cihada dayalı dar bir dış politika perspektifini haiz olduğunu iddia edenlerin gözden kaçırdığı nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nun İslami niteliğinin sınırları ve özgün koşullarıdır. Dış politikayı biçimlendiren İslam hukukunun uygulanması ve Sultani hukukla olan bağı, diğer İslami monarşilerden farklı olarak daha emperyal niteliktedir. Burada kastedilen, elbette sekülerlik değildir ancak Osmanlı diplomasisi

Osmanlı'dan önceki Müslüman ve Türk devletlerinde daimi elçi uygulamasının olmaması da bir başka neden olabilir⁶.

1. Kendine Yeterlilik İlkesi

Osmanlı Devleti, yüzyıllar boyunca kendine yeterlilik doğrultusunda içe dönük bir politika izlemiş ve diğer ülkelerden sadece elçi kabul etmekle yetinmiştir. Söz konusu bu içe dönüklük, 19. yüzyıl batılılaşma hareketlerine rağmen imparatorluğun çöküşüne kadar sürmüştür, bu anlayış cumhuriyet dönemi diplomasisi üzerinde de etkin olmuştur⁷. Osmanlı Devleti, Avrupa başkentlerinde daimi temsilcilik açmak dâhil olmak üzere karşılıklı diplomasiye dair hiçbir fikre sıcak bakmıyordu. Zira bu dönemde Osmanlı Devleti'nin Avrupa saraylarına daimi temsilci göndermesi imparatorluğun Hristiyan dünyasına üstünlüğünü kabul etmeyen Batı ile düzenli ilişkilere girmesi demektir. O kadar ki, Avusturya'ya karşı 1680'lerin ve 1690'ların büyük yenilgilerine kadar Osmanlılar'ın gözünde Orta Asya ve Batı Siberya Kalmuk ve Uzbek kabilelerinin elçileri Avrupalılardan çok daha önemliydi⁸.

Karşılıklılık kavramının söz konusu olmadığı bu dönemlerde, Avrupa Devletleri'nin İstanbul'da daimi elçi bulundurmaları Osmanlı Devleti'nin büyüklüğünün ve Osmanlı padişahlarına saygının bir işareti sayılır ve yabancı elçiler ülkeleri adına talepte bulunmaya gelen misafirler olarak görülürdü. Nitekim, daimi elçilerin ve önemli bir diplomatik misyonla veya protokol gereği tahta çıkma veya barış akdi için Osmanlı Devleti'ne gelen fevkalade ve orta elçilerin, Osmanlı sınırından içeri girdikleri andan itibaren her türlü yol

anlayışının bir şeriat devleti uygulaması olduğundan da bahsedilemez. Osmanlı diplomasisiyle ilgili bir diğer önyargılı yorumsa, Osmanlı'nın İslami kültürden hareketle, dış politikada savaş anlayışından hareket ettiği ve diplomasiye bir dış politika aracı olarak başvurmaktan kaçındığıdır. Ancak İslami kimliğin Osmanlıların gayrimüslimlerle bir arada olmasını, siyasi ve ticari ilişkiler kurmasını engellediği söylenemez. Hatta kuruluştan itibaren fethedilen gayrimüslim topraklarda *istimalet* (*meylettirme, cezbetme, gönül alma*) politikası yürütülmüştür. Bkz. **Turan, Namık Sinan** (2018) *İmparatorluk ve Diplomasi*, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 33-34.

⁶ **Arı, Bülent** (2004) "Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period": Yurdusev, Nuri (Editör), *Ottoman Diplomacy*, 1. Baskı, London, Palgrave Macmillan, s. 43.

⁷ **İskit**, s. 123.

⁸ **İskit**, s. 125.

masrafları, ağırlama ve konaklama giderleri devlet tarafından karşılanırdı. İmparatorluğun yükselişte olduğu dönemlerinde, Topkapı Sarayı'nda yapılan törenlerin en önemlisi ve gösterişlisi yabancı devlet elçilerinin padişah tarafından kabul edilmesi vesilesiyle gerçekleştirilirdi. Bu törenlerin gayesi, imparatorluğun güç ve zenginliğini sergilemektir⁹.

Osmanlı Devleti'nde yabancı elçilere karşı her zaman büyük itibar ve hüsnü kabul gösterilmezdi. İlişkilerin bozulduğu hallerde *aman*¹⁰ ile gelmiş olan yabancı devlet elçisinin misafirlik statüsü iptal edilir hatta hapsedilirdi. Elçi hapsi uygulaması, savaş açılan ülkedeki Osmanlı tüccar ve uyruklarının iadesini sağlamak için de başvurulmuş bir yoldu. Son olarak, 1799'da Mısır sorunu nedeniyle Fransa'ya savaş açıldığında Fransa Maslahatgüzarı Ruffin'in maiyeti ile birlikte Yedikule'ye hapsedilmesinden sonra karşılıklılık ilkesine dayalı diplomasiye geçilen III. Selim döneminde elçi hapsedilmesi uygulaması terk edilmiştir¹¹.

2. Dar'ül Harp - Dar'ül İslam Ayrımı

İslami hukuk prensiplerine göre, Osmanlıların yabancı ülkelerde yaptıkları her türlü anlaşma, şeyhülislamın denetiminden geçirdi. Bu anlaşmalar ve genellikle Müslüman olmayan ülkelerle dış temaslar, İslam hukuku dışında tutulurdu. İslam hukukunun aman esasına göre, yabancı devletlerle süresi on yılı geçmeyecek mütarekeler yapılabilirdi. Ancak, nihai amaç bütün dünyayı İslamiyet'in egemenliği altına almak olduğundan kalıcı anlaşmalar söz konusu değildi. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devleti güçlü

⁹ **İskit**, s. 125. Osmanlı Devleti'ne diğer devletler tarafından gönderilen elçilerin padişah tarafından kabulüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. **Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (1988) Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, s. 289-317; **Akgündüz, Ahmet** (2011) İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı-Kamu Hukuku, 1. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, s. 1003 ve devamı (vd); **Turan**, s. 195-202; **Yılmaz, Güzin Özen** (2014) Elçiye Zeval Olmaz, 1. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.

¹⁰ "Emin olmak, güvenmek" anlamındaki Arapça emn kökünden türemiş bir isim olan emân "güven, güvence, güvenlik mânasına gelir. Hukuk terimi olarak İslâm ülkesine (dârü'lislâm) girmek veya İslâm ordusuna teslim olmak isteyen yabancı gayri müslime (harbî) can ve mal güvencesi sağlayan taahhüt veya akdi ifade eder. Bkz. **TDV İslam Ansiklopedisi**, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/eman>>s.e.t. 30.10.2020.

¹¹ **İskit**, s. 126.

dönemlerinde verdiği amanları ancak milletin ve devletin yararına olduğu sürece geçerli saymıştır. Örnek vermek gerekirse, 1570 yılında Venedik’le aman dayanaklı bir barış ahitnamesinin mevcudiyetine rağmen Şeyhülislam Ebussuud Efendi’nin bir fetvasıyla bu anlaşma yok sayılarak Kıbrıs’a sefer düzenlenmiştir¹².

Osmanlı Devleti’nin bu tutumunu Papalığın temsil ettiği Hristiyan Avrupa Dünyası da İslam dünyasına karşı aynı yaklaşımı sürdürmüştür. Haçlı Seferleri ve Viyana Bozgunu’ndan sonra Osmanlı Devleti’ne karşı 1684’te oluşturulan Kutsal İttifak İslamiyet’i hedef alırken, aynı zamanda İslam dünyasını Hugo Grotius’un evrensel ilkelere dayandığını iddia ettiği devletler hukuku dışında tutuyordu. Buna göre, 18. yüzyıldaki iniş döneminde Osmanlı Devleti’nin Avrupa Devletleri ile fiili eşitliği kabul etmesine, 1856 Paris Kongresi’nde de Avrupalı güçlerin bu eşitliği teyit etmesine rağmen belki de Lozan Antlaşması’na kadar Osmanlılar ile Avrupalıların birbirlerine karşı devletler hukukunun temel ilkeleri olan toprak bütünlüğüne saygı, eşitlik ve karşılıklılık ilkelerini tam olarak uyguladıkları söylenemez¹³.

B. KARŞILIKLI DİPLOMASİ DÖNEMİ

Fransız İhtilali’nden sonra uluslararası sistemdeki dengelerin değişmesi, Şark Meselesi kavramının ortaya çıkması, buna bir cevap olarak Osmanlı Devleti’nin denge siyasetine geçmesi Osmanlı Devleti’ni karşılıklı diplomasiye geçmeye sevk etmiştir¹⁴. Avrupa’da Rönesans ve Reform hareketlerinden Fransız İhtilali’ne kadar olan döneme eski rejim¹⁵ denmiştir ve bu rejimin esası

¹² **Kuran, Ercümen** (1968) Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri, 1. Baskı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, s. 10-11; **İskit**, s. 124; **Arı**,s. 41.

¹³ **İskit**, s. 124.

¹⁴ **Akyılmaz, Gül** (2019) Siyasi Tarih, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi, s. 125-133; **Akyılmaz** (2000), s. 125; **Günce, Şüheda** (2020)“Osmanlı Devleti’nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri”, Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, C: 6, S: 10, s. 104-106.

¹⁵ Fransız İhtilali öncesi Avrupa’nın tartışılmaz üstünlüğünün söz konusu olduğu döneme verilen isimdir. Bu dönemde karayolları ve kara ticareti önemini kaybetmiş, üstünlük deniz yollarına ve deniz ticaretine geçmiştir. Ayrıca güçlü ve merkezi devletler öne çıkmaya

uluslararası sistem içinde yer alan devletler arasındaki güç dengesine dayanmıştır¹⁶. Ancak Fransız İhtilali'nin getirdiği liberalizm ve nasyonalizm gibi fikir akımları ihtilal savaşlarıyla Avrupa'nın içine yayılarak çok uluslu imparatorlukları tehdit edince artık dış politikada devletlerin bireysel olarak yürüttüğü güç dengesi yerine ittifaklar ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, ihtilalin doğurduğu yeni fikir akımlarını kendileri için büyük bir tehdit olarak gören İngiltere, Avusturya, Prusya ve Rusya gibi devletler Fransa'ya karşı kutsal ittifak oluşturmuşlardır¹⁷.

Böylesine kaygan bir uluslararası zeminde, iki büyük düşmanı olan Rusya ve Avusturya ile savaş halinde olan Osmanlı Devleti'nin sadece kendi gücüne yaslanarak ayakta kalması zorlaşmıştır. Bu durumda, Avrupa'da yeni müttefiklere ihtiyaç hâsıl olmuştur, bunun için de Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da vuku bulacak gelişme ve değişimleri izlemesi gerekmektedir. Dolayısıyla, Avrupa siyasetinden dışlanmamak, uluslararası sistemdeki değişimleri takip etmek ve Osmanlı dış politikasını bu etmenlere uygun olarak biçimlendirmek için Avrupa ülkelerinden doğrudan doğruya güvenilir ve tarafsız bilgi edinmek gerekmektedir ve bu da karşılıklı diplomasiye geçmekle mümkün olmuştur¹⁸.

Osmanlı Devleti'nin karşılıklı diplomasiye geçmesinin bir diğer sebebi de Şark Meselesi'dir. Şark Meselesi muhtelif yazarlarca ele alınsa da bu konuda Anderson'un tanımı dikkat çekicidir¹⁹:

Şark Meselesi esas itibariyle büyük güçlerin Osmanlı Devleti'nin parçalanmasından pay alma mücadelesinden ibarettir ve ilk belirgin işaretleri 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nda ortaya çıkmıştır.

başlamıştır. Bkz. **Sander, Oral** (2016) *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918'e*, 31. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi, s. 104.

¹⁶ **Akyılmaz** (2000), s. 127.

¹⁷ **Sander**, 104; **Akyılmaz** (2019), s. 126; **Akyılmaz** (2000), s. 128.

¹⁸ **Akyılmaz** (2000), s. 127-130; **Akyılmaz** (2019), s. 127.

¹⁹ **Anderson, MatthewSmith** (1966) *The Eastern Question 1774-1923*, Newyork, St. Martin Press; (1970) *The Great Powers and the Near East 1774-1923*, London, Edward Arnold.**Aktaran: Akyılmaz** (2000), s. 131-132.

Şark Meselesi, tamamen Osmanlı Devleti'ni ilgilendiren bir mefhumdur ve İmparatorluğun elindeki Balkan toprakları, İstanbul, Boğazlar, Karadeniz ve Mısır meselede belirleyici bir role sahiptir. Şark Meselesi'ni ortaya çıkaransa Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesi olmuştur. Osmanlı'nın parçalanma işaretlerinin belirginleşmesiyle birlikte Avrupalı devletler pastadan en büyük dilimi kapma peşine düşmüşlerdir. Anderson'un Şark Meselesi'ni tanımlarken 1774 yılını zikretmesi ve bu tarihin III. Selim'in padişahlığından kısa bir süre önceye rast gelmesi yeni dış politika tercihlerinde bu tarihin önemini ortaya çıkarmaktadır²⁰. Şark Meselesi'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını tehdit etmesinden ötürü, bu siyasete tepki olarak kendini koruma içgüdüğü ile denge siyaseti devletin resmi dış politikası haline gelmiştir²¹.

1. İlk Osmanlı İkamet Elçiliğinin Kuruluşu (1793-1797)

İlk Osmanlı ikamet elçiliği her ne kadar Londra'da kurulmuş olsa da bu konuda ilk akla gelen devlet Fransa idi. Gerek Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatından beri siyasi ve ticari ilişkilerde bulunulan Fransa'nın imparatorluğun en sadık dostu olması ve Fransa ile hiç savaşılmamış olmasının, gerek III. Selim'in Fransa'ya karşı duyduğu sempatinin bu fikirde payı vardır. Ancak, Fransız İhtilali'nin şiddetlenmesi neticesinde Avrupa devletlerinin Fransa'ya karşı mücadeleye girişmeleri Babıali'yi bu fikirden vazgeçirdi. Zira Paris'e ikamet elçisi gönderilirse Fransa'ya karşı ittifak halinde olan diğer devletlerin bu duruma tepki göstereceği düşünülüyordu²².

Osmanlı Devleti ilk ikamet elçisini Londra'ya gönderme noktasında karar alınca Reis'ül Küttab Mehmet Raşit Efendi, Osmanlı Devleti'nin bu arzusunu İngiltere elçisi Lord Ainslie'ye elçilik tercümanı vasıtasıyla 1793 Temmuz başlarında haber verir ve elçi gönderiminin ne şekilde olacağı hakkında da bilgi almak istediğini iletir. Lord Ainslie ise Londra'ya elçi

²⁰ Akylmaz (2000), s. 132; Akylmaz (2019), s. 129.

²¹ Akylmaz (2000), s. 130; Akylmaz, (2019), s. 128.

²² Ahmet Cevdet Paşa (2016) Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yayınları, s. 373; Kuran, s. 13.

gönderileceğinin İngiltere hükümetine yazılı olarak bildirilmesi gerektiğini ve cevap alındıktan sonra Osmanlı elçisinin yola çıkarılmasını tavsiye etti²³.

Daha sonra, İstanbul Bebek'te Mehmet Raşit Efendi ile İngiltere elçisi Lord Ainslie'nin yaptığı elçi göndermeye dair detayların konuşulduğu mülakatta, ikamet elçiliklerinin faydasından bahsederken Reis'ül Küttab Mehmet Raşit Efendi padişahın bu zamana ikamet elçisi buldurmamasını *vakt-i merhunun* gelmemiş olmasıyla izah etti. Bu sohbette elçi göndermenin usuli kaideleri konuşulurken elçiden önce gönderilecek mektubun kimden kime yazılması gerektiği üzerinde durulmuş ve Lord Ainslie ise mektubun İngiltere hariciye nazırına yazılması gerektiğini dile getirmiştir. Nihayetinde mektubun sadrazam tarafından yazılması noktasında karar kılındı. Sohbetin devamında ilk Osmanlı ikamet elçisinin hangi derecede gönderileceği ele alındı. Lord Ainslie, Osmanlı elçisinin Londra'da Rus ve Avusturyalı meslektaşlarına takaddüm etmesi için *büyükelçi* derecesinde olmasını gerekli bulmuş fakat büyükelçiliğin masraflı olacağını hatırlatarak fevkalade *ortaelçilik* ile *büyükelçilik* arasında ihdas olunmasını önermiştir. Ancak Kalyonlar eski kâtibi Yusuf Âgâh Efendi Londra'ya büyükelçi rütbesinde Padişah tarafından nasbolunmuştur²⁴.

2. Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Gelişme Evresi (1797-1802)

Osmanlı ikamet elçiliklerinin gelişme evresinde, Seyyid Ali Efendi'nin Paris büyükelçisi, İsmail Ferruh Efendi'nin Londra büyükelçisi, Ali Aziz Efendi'nin Berlin büyükelçisi ve İbrahim Afif Efendi'nin Viyana büyükelçisi olduğunu görmekteyiz²⁵. Gelişme evresinde dikkat edildiği üzere Rusya'ya elçi tayini yapılmamıştır, bunun sebebi Babıali'nin Rusya'yı dost devlet olarak

²³ Kuran, s. 14; Naff, Thomas (1963) "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807", Journal of the American Oriental Society, C: 83, S: 3, s. 303.

²⁴ Kuran, s. 14-15; TDV İslam Ansiklopedisi, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>>s.e.t. 30.10.2020.

²⁵ Kuran, s. 23-46.

görmemesidir. Yeni Osmanlı ikamet elçileri, Babıali'de hilat giydikten sonra hemen hemen aynı zamanda İstanbul'dan ayrılmışlardır²⁶.

İmparatorluğun mevcudiyetinin korunmasında ve girişilen Nizam-ı Cedid hareketinde, yeni ikamet elçiliklerinin gösterecekleri faaliyetten Padişah III. Selim'in çok şeyler beklediği muhakkaktır. Osmanlı devlet hazinesine ağır bir yük teşkil eden bu teşebbüs başka türlü izah olunamaz²⁷. Gelişme evresindeki ikamet elçilerinin ise padişahın bu beklentisini karşılayamadığını görüyoruz. Seyyid Ali Efendi, iyi niyet sahibi olmakla beraber, bir diplomatta aranan vasıfları haiz bulunmuyordu. Mısır seferinin hazırlanışı ve icrası boyunca Seyyid Ali Efendi'nin Talleyrand tarafından aldatılması onun seziş kabiliyetinin zayıf olduğunu gösterir. Yine, baştercüman Codrika'nın ikiyüzlülüğünü fark edemeyişi²⁸ de bu müşahadeyi destekler. Seyyid Ali Efendi, elçilik vazifesinde ve daha sonra barış müzakerelerinde başarı sağlayamamıştır. Bu durumda, onun siyasi tecrübesizliği ve karşısında Talleyrand gibi en mahir diplomatlardan birinin bulunması da Seyyid Ali Efendi için bir talihsizliktir²⁹.

İsmail Ferruh Efendi'nin elçiliği de Seyyid Ali Efendi gibi siyasi bakımdan başarılı değildir. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin İngiltere'ye gönderdiği ikinci ikamet elçisi vazifesini titizlikle yapmaya gayret göstermiş ve çalışmalarında bir kusuru görülmemiştir. İsmail Ferruh Efendi'nin münasebette bulunduğu İngiliz devlet adamlarına kendini sevdirdiği anlaşılıyor. Ancak, İngiltere'de üç yıldan fazla kalmak istemeyişi, onun diplomasi mesleğinden hoşlanmadığını göstermektedir. Memlekete dönüşünden sonra da İsmail Ferruh Efendi siyasi işlerle pek meşgul olmamış, hayatının son yıllarını ilim ve edebiyat çalışmalarıyla geçirmiştir³⁰.

²⁶ **Kuran**, s. 23. İkamet elçilerinin hilat giyme de dahil gönderilme merasimlerine ilişkin kayıtlarda *Taraf-ı Devlet-i Aliyye'den Düvel-i Saire'ye Elçi Ba's ve İrsal Buyruldukda İktiza Eden Resm* bulunmaktadır. Bkz. **Akgündüz**, s. 1031.

²⁷ **Kuran**, s. 25.

²⁸ Seyyid Ali Efendi'nin Paris elçiliği sırasında sefaret tercümanı olan Osmanlı Rumlarından Codrika, Fransa hesabına çalışmış, Babıali ile Ali Efendi arasında gidip gelen tüm yazıların kopyalarını Başbakan Talleyrand'a vermiştir. Bkz. **Topçuoğlu**, s. 139.

²⁹ **Kuran**, s. 35.

³⁰ **Kuran**, s. 41.

Berlin büyükelçisi Ali Aziz Efendi'nin ise Berlin'de ne gibi siyasi faaliyetlerle uğraştığı bilinmemektedir. Yalnız, Bonaparte'ın Mısır seferi dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin yayımladığı beyannameyi elçinin 11 Ekim 1798'de Prusya hükümetine verdiği malumdur. Fransa ile dost geçinmeye çalışan Prusya bu beyannameyi oldukça soğuk karşılamıştır. Bundan başka, Ali Aziz Efendi'nin gazete havadislerini Babıali'ye yolladığı görülmektedir. Osmanlı elçisi İslam felsefesi konusunda geniş bilgi sahibidir. Bu itibarla, Berlin'de Alman şarkiyatçısı Friedrich von Diez ile münasebet kurmuş ve onunla ilmi muhaberede bulunmuştur. Lakin Ali Aziz Efendi 29 Ekim 1798'de aniden ölmüştür. Osmanlı elçisi, üç yıl vazife görmek üzere geldiği Prusya'da ikamet müddetinin yarısını bile dolduramamıştır. Ali Aziz Efendi'nin ölüm haberi İstanbul'a ulaşınca, Babıali onun yerine aynı sıfatla bir temsilci yollamayı kararlaştırdı. Prusya hükümetinin Berlin'e yeni bir elçi gönderilmesini arzu etmemesi üzerine de Kethuda kâtabi halifelerinden Esad Efendi maslahatgüzarlıkla tayin olundu³¹.

Son olarak, İbrahim Afif Efendi, iyi bir diplomat sayılamasa da vazifesine düşkün bir devlet memuru intibasını vermektedir. Avusturya'nın Avrupa'nın ortasında bulunuşu İbrahim Afif Efendi'ye özel bir külfet yükliyordu. Babıali Paris, Londra ve Berlin'deki elçilere göndereceği tahriratları İbrahim Afif Efendi'ye yolluyor o da bunları mahalline sevk ediyordu. İbrahim Afif Efendi'nin ilk faaliyeti, Bonaparte'ın Avusturya ile 17 Ekim 1797'de akdettiği Campo-Formio Barış Antlaşması'nı Babıali'ye bildirmesi olmuştur. Bununla beraber, en önemli siyasi çalışması 23 Aralık 1798 tarihli Osmanlı-Rus ittifak antlaşmasına Avusturya'nın katılmasını sağlamak maksadıyla giriştiği teşebbüslerdir. Viyana'da üç yıllık ikamet süresini 1800 Eylül'ünde dolduran İbrahim Afif Efendi Babıali'den yurda dönüş izni aldı ve yerine tercümanı Dibalto'yu maslahatgüzar sıfatıyla bırakarak 1800 yılı sonlarında Avusturya'dan ayrıldı³².

³¹ Kuran, s. 43.

³² Kuran, s. 43-46.

3. Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Gerileme Evresi (1802-1811)

İkamet elçiliklerinin gerileme döneminde, Mehmet Said Halet Efendi ve Abdurrahim Muhib Efendi'nin³³ Paris büyükelçiliği söz konusudur. Londra, Viyana ve Berlin elçilikleri ise maslahatgüzarlıklarla idare olunmuştur. Bu kararın arkasında, III. Selim'in ikamet elçiliklerinden beklediği faydaları sağlayamamasıdır. Ona göre, büyükelçiliklerin gerektirdiği masraflar hazineye fazla yük teşkil ediyordu. Ancak, III. Selim büyükelçiliklerin birdenbire kaldırılmasını uygun görmüyordu. Bu düşünce ile Padişah, ikamet elçiliklerine Fenerli Rum beyzadelerinin gönderilmesini ferman buyurdu. Sadaret kaymakamı Abdullah Paşa ise halen Avrupa'da bulunan Osmanlı ikamet elçilerinin maiyetindeki Rum tercümanlarından liyakatlıların şimdilik maslahatgüzar sıfatıyla tayin olunmasını Padişah'a arz etti. Böylece, Londra, Viyana ve Berlin elçilikleri maslahatgüzarlık seviyesine çekildi. Fransa'nın dönemin en güçlü kara devleti olması hasebiyle büyükelçilik seviyesinde elçi bulundurulmaya devam edildi³⁴.

4. Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Muvakkaten Kaldırılması

Osmanlı Devleti, 1821 yılına kadar Avrupa devletleri nezdinde maslahatgüzarlar buldurmaya devam etti. Ancak, Yunan İsyanı'nın başlaması ve Rum maslahatgüzarların casusluk faaliyetinde bulunduğuunun anlaşılması üzerine Sultan II. Mahmut onların hepsini birden azletti³⁵. Sonuç olarak Osmanlı ikamet elçilikleri kaldırılmıştır. İkamet elçilerinin beklenen başarıya sağlayamamasının sebebi, seçilen elçilerin siyasi tecrübelerinin olmamasıdır. Bu şahıslar daha önce siyasi işlerle uğraşmamışlar, maliye sahasında çalışmışlardır. Yine, seçilen elçilerin yabancı dil bilmemeleri onları Rum tercümanların yardımına mahkûm bırakıyordu. Rum tercümanlar ise casusluk faaliyetlerinde bulunarak en gizli sırları yabancı devletlerin hariciye

³³ Abdurrahim Muhib Efendi'nin sefaretnamesi için bkz. **Bareilles, Bertrand**(1920) *Un Turc a Paris, 1806-1811: relation de voyage et de mission de Mouhibeffendi*, ABD, Bossard Publisher (Çeviren: Birsal Uzma (2018) *Paris'te Bir Türk: Abdürrahim Muhib Efendi*, 1. Baskı, İstanbul, Kırmızı Kedi Kitabevi).

³⁴ **Kuran**, s. 47-48.

³⁵ **Kılıç, Musa** (2019) "İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 38, S: 65, s. 251.

nazırlıklarına iletiyor ve böylece Osmanlı elçilerinin siyasi teşebbüslerde bulunma imkânı ortadan kalkıyordu. Tüm bu sebeplerle, Osmanlı ikamet elçilikleri 1834'te II. Mahmut tarafından yeniden tesis edilinceye dek azledilmiş durumda kalmıştır³⁶.

5. Avrupa Diplomatik Sisteminin Benimsenme Gayretleri

Osmanlı Devleti'nin diplomasi alanında sonraki en önemli adımlarının II. Mahmut zamanında atıldığını söylemek yanlış olmaz. Bu bağlamda, 1821'de Babıali'de Reisülküttaplığa bağlı Tercüme Odası'nın kurulması önemli bir gelişmedir. Divan-ı Hümayun tercümanlarının Fener Rumlarından seçilmesi uygulamasına da son verilmiş olup ya İslam'ı kabul etmiş kişilerden ya da güven duyulan Ermeniler arasından seçilmeye başlanmıştır. Böylece dış ilişkilerde dil bilen memur sıkıntısı büyük bir oranda giderilmiştir³⁷.

1821-1829 Yunan İsyanı ve Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, 1821'de Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve akabinde büyük tavizlerle imzalanan 1833 Hünkar İskelesi Antlaşması ve 1830'da Fransa'nın Cezayir'i işgali gibi olayların sebep olduğu çalkantılı dönem etkin bir diplomasiye duyulan ihtiyacı arttırmış ve daimi elçiliklerin açılması tekrar gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda II. Mahmut, 1832 yılında Londra ve Viyana'ya yeniden büyükelçiler göndermiştir. Bu elçilikleri 1837'de Berlin, 1840'da Atina, 1849'da Tahran, 1854'te Brüksel ve Lahey, Petersburg, 1867'de Washington, 1878'te Bükreş, 1879'da Belgrad, 1898'de Stockholm, 1909'da Sofya ve 1917'de Kopenhag izlemiştir³⁸.

Bu gelişmelerle irtibatlı olarak, II. Mahmut, III. Selim zamanında önemi artarak dış ilişkiler konusunda uzmanlaşan Reisülküttaplığın yerine 11 Mart 1836'da bir hatt-ı hümayunla hariciye nezareti kurulmuştur. Bu kararla, 1832 yılından beri Reisülküttaplık makamında bulunan Mehmet Akif Efendi *hariciye nazırı* unvanı alan ilk kişidir. Mehmet Akif Efendi Miyop Çörçil olayı nedeniyle azledilir, yerine gelen Hulusi Paşa da vefat eder. Nihayetinde, 1839 Tanzimat Fermanı'nın düzenleyicisi, itici gücü ve Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma

³⁶ Kuran, s. 64-65.

³⁷ İskit, s. 136; Akyılmaz (2000), s. 154-158; Elçi, s. 35-36.

³⁸ İskit, s. 136; Akyılmaz (2000), s. 159.

hareketinin öncülerinden olan eski Paris ve Londra büyükelçisi Mustafa Reşit Paşa hariciye nazırı olur. II. Mahmut'un gözbebeği olan bu genç ve yetenekli devlet adamı Osmanlı diplomasisini 1848 yılında sadrazam olana kadar idare etmiş ve çağdaş hale getirmiştir³⁹.

1836 yılında Hariciye Nezareti'nin kurulması ve 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanını Osmanlı diplomasi anlayışı üzerinde bazı değişikliklere yol açmıştır. Tanzimat'a kadar Osmanlı Devleti'nin önceden belirlenmiş ve uzun vadeli bir dış politikası yoktur. Tanzimat döneminde ise diplomatik faaliyetlerin temel ilkeleri önceden ülke çıkarları düşünülerek tasarlanmaya başlamıştır. Bu dönemde Osmanlı diplomasisini biçimlendiren yedi temel ilke vardır⁴⁰:

- 1) Osmanlı devletinin toprak bütünlüğünün ve bağımsızlığının korunması,
- 2) Osmanlı Devleti her ne kadar İslami temele dayanan bir devlet olsa da imparatorlukta yaşayan insanların dini ne olursa olsun eşit statüde olduğunun kabul edilmesi,
- 3) Osmanlı Devleti'nin Avrupa uyumuna dâhil meşru bir Avrupalı güç olduğunu kabul ettirmektir,
- 4) Mevcut meşru rejimlerin desteklenmesini sağlamak ve milliyetçilik ya da self determinasyon ilkesinin bu meşru rejimleri yıkmasını önlemek,
- 5) Bütün hükümetlerin uluslararası hukuk kurallarını tanımalarını sağlamak,
- 6) Uluslararası antlaşmalara mutlak surette uyulması,
- 7) Devletlerin içişlerine karışmamak.

Yukarıdaki ilkelerden birincisi yeni olmasa da diğer altı ilke Tanzimat dönemi boyunca geliştirilmiştir.

³⁹ İskit, s. 136-137; Akyılmaz (2000), s. 167.

⁴⁰ Akyılmaz (2000), s. 170-174.

II. DİPLOMASİ TEMSİLCİLERİNİN SINIFLARI

A. ÖNGELME MESELESİ

Devletlerin nazari bakımdan egemenliği ve eşitliği prensibine rağmen, fiili bakımdan aralarındaki eşitsizlik ve tarihi bakımdan hükümdarlarının üstünlük iddiaları, 17. ve 18. yüzyıllarda diplomasi temsilcilerinin teşrifat usullerinde bilhassa öngelme (takaddüm) meselelerinde büyük anlaşmazlıkların doğmasına yol açmıştır. Hükümdarlar, temsilcilerine gösterilecek itibarı kendilerine karşı yapılmış bir muamele saymakta ve bu yüzden de hiçbir temsilcisinin diğer temsilcilerden geri veya aşağı bırakılmasına razı olmamaktaydılar⁴¹. Bu konuyla ilgili olarak, Osmanlı Devleti'nin kapitülasyonlarına ve akdettiği bazı anlaşmalara devlet temsilcilerine ne unvan verileceği hakkında özel hükümler dahi konulmuştur. Örneğin Fransa ile akdedilmiş olan 1740 Kapitülasyonu'nda şu şekilde ibareler geçmektedir⁴²:

...Astane-i Saadet Aşyanımızda mukim olan Françe elçileri divan-ı bülent eyvanımıza geldiklerinde vüzera-yı izam ve müşiran-ı zevilhtiramımıza vardıklarında İspanya ve sair kralların elçilerinin üzerlerine kadimden olageldiği üzere takaddüm ve tasaddureyliyeler...

Yine, öngelme meselesi ile ilgili 1774 KüçükKaynarca Antlaşması'nın beşinci maddesinde şu ifadeler zikredilmiştir⁴³:

...Rusya Devleti canibinden paye-i seniye yani anvoyat tabir olunan orta elçisi veyahut murahhas elçisi lakabı (nasbı) ile Devlet-i Aliyemizde

⁴¹ Öngelme meselesinin devletler için ne derece önemi haiz olduğunu belirtmek adına şu örnek yerinde olacaktır: 1699'da Osmanlı Devleti ile Avusturya, Venedik, Rusya ve Polonya arasında sulh akdedilmek için Karlofça'da toplanacak delegelerin toplantıda nasıl oturacakları meselesi şu şekilde halledilmiştir: Yuvarlak bir köşk inşa edilmiş ve ne kadar delege heyeti varsa köşkün etrafına o kadar kapı açılmış; delegelerden her biri kendisine ayrılan kapıdan aynı zamanda girmiş ve ortaya konulmuş yuvarlak masanın girdiği kapının önüne isabet eden tarafına konulmuş sandalyeye oturmuş ve bu suretle hiçkimse hiçkimseye takaddüm etmemiştir. Bkz. **Bilsel, Cemil** (1934) Devletlerarası Münasebat, İstanbul, s. 4-23.

⁴² **Meray, Seha** (1959) Devletler Hukukuna Giriş, C: 2, Ankara, Ajans Türk Matbaası, s. 14.

⁴³ **Meray**, s. 15.

aleddevam bir Rusya elçisi ikamet idüp ziyade muteber olan düvelin elçileri hakkında ifa olunan merasim-i itibar ve riayet mumaileyh Rusya elçisinin amme vukuunda Alman imparatorunun elçisi paye-i müteşabihede ise mumaileyh Rusya ilçesi derakab işbu Alman elçisini takip eyliye Alman elçisi paye-i refia veya sagirede olduğu takdirde derakab Nederland büyükelçisi bulunmaz ise Venedik büyük elçisinden sonra takip eyleye...

B. DİPLOMASİ TEMSİLCİLERİNİN SINIFLANDIRILMASI

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerde yabancı devletlere gönderdiği elçilerin sınıf ve derecelere ayrıldığı hakkında açık bir malumata rastlanmamaktadır. Ancak 16. yüzyıldan itibaren ifa ile mükellef buldukları hizmetin nevine veya nezdinde gönderildikleri devletin önemine göre *büyükelçi* veya *ortaelçi* olmak üzere ikiye ayrıldıkları ve nispeten basit bir memuriyetle veya münhasıran bir mektup götürmek vazifesiyle götürülenlere de *nameres*⁴⁴ denildiği bilinmektedir. Bazen daha tali hizmetler için de zaman zaman çavuş adı altında harice memurlar gönderilmişse de çavuşların temsil kabiliyeti bulunmamaktadır⁴⁵. III. Selim dönemine kadar (1789-1807) bu şekilde hareket edilmiştir⁴⁶.

III. Selim döneminde Londra'ya ilk ikamet elçisi olarak atanan Yusuf Âgâh Efendi, Paris'e atanan ikamet elçisi Seyyid Ali Efendi, Berlin'e atanan ikamet elçisi Ali Aziz Efendi ve Viyana'ya atanan ikamet elçisi İbrahim Atıf Efendi büyükelçi rütbesiyle ihdas olunmuştur⁴⁷. Zikredilen bu ikamet elçileri Avrupa'ya üç yıl kalmak üzere gönderilmişti ve müddetleri dolunca Paris dışındaki yerlerde elçilik maslahatgüzarlık seviyesine indirildi. Zira III. Selim büyükelçiliklerden beklediği faydayı sağlayamamıştı ve büyükelçiliklerin getirdiği masraflara daha fazla katlanmaya gerek yoktu. Paris'e bir çekince konulmasının sebebi ise 1802 yılında Fransa ile barış sağlanıncaya dek harp

⁴⁴ Name ulaştırın, mektup ulaştırın. Bkz. **Devellioğlu**, s. 963.

⁴⁵ **Unat**, s. 19.

⁴⁶ **Topçuoğlu, Ali Aslan** (2017) İslam Hukukunda Diplomatik Temsil, 1. Baskı, Fecr Yayınevi, Ankara, s. 105.

⁴⁷ **Kuran**, s. 23-46.

hali devam ettiğinden oraya elçi tayinine lüzum görülmemiştir. 1802'de barış sağlandıktan sonra ise Fransa'nın devrin en kudretli kara devleti olması nedeniyle Mehmet Sait Halet Efendi ve akabinde Abdurrahim Muhib Efendi büyükelçi sıfatıyla Paris'e ikamet elçisi olarak gönderilmiştir⁴⁸.

Osmanlı Devleti 1821 yılına kadar Avrupa devletleri nezdinde maslahatgüzarlar buldurmaya devam etmiştir. Ancak Yunan İsyanı başlayınca Rum maslahatgüzarların Babıali'ye kasten yanlış haberler gönderdiklerinin farkına varılması üzerine II. Mahmut onların hepsini birden azletmiştir ve böylece ikamet elçilikleri muvakkaten kaldırılmıştır. II. Mahmut, 1834'te ikamet elçiliklerini yeniden kurmuş ve bu tarihten sonra Osmanlı Devleti Paris, Londra, Viyana, Berlin, Petersburg ve Tahran'da büyükelçi, fevkalade büyükelçi, ortaelçi veya maslahatgüzar sıfatını taşıyan kişilerle kendisini temsil ettirmiştir⁴⁹. 1834 yılından sonraki bu sistem modern uluslararası hukukla uyumludur. Modern uluslararası hukuktaki 1961 Diplomatik İlişkiler Hakkında Viyana Sözleşmesi'nin esasını oluşturan Osmanlı Devleti döneminde diplomasi temsilcilerinin sınıflarını ve teşrifat usullerini belirleyen iki önemli belge bulunmaktadır: Viyana Nizamnamesi (1815) ve Aix-la-Chapelle Protokolü (1818). Bu iki belgede diplomasi temsilcileri dört sınıfa ayrılmıştır: Büyükelçi, ortaelçi, mukim elçi ve maslahatgüzar. Büyükelçi, ortaelçi ve mukim elçi devlet başkanından devlet başkanına, maslahatgüzar ise dışişleri bakanından dışişleri bakanına gönderilen diplomasi temsilcisidir⁵⁰. Görüldüğü üzere, Osmanlı'nın 1834'ten sonra benimsediği sistem modern uluslararası hukukun esasıyla büyük benzerlik göstermektedir.

⁴⁸ Kuran, s. 47-63.

⁴⁹ Kuran, s. 64-65; Topçuoğlu, s. 106.

⁵⁰ Meray, s. 16.

III. TEMSİL GÖREVİNİN BAŞLAMASI

A. DİPLOMATİK TEMSİLCİNİN GÖREVLENDİRİLME NEDENLERİ

Osmanlı Devleti muhtelif tarihlerde şu hususlar için yabancı devletlere elçi yollamıştır⁵¹:

- 1) Bazı Osmanlı padişahları cüluslarını tebliğ adına yazdıkları namerlerle muhtelif devletlere elçi göndermişlerdir. III. Osman'ın tahta çıkışını bildirmek için Lehistan'a gönderilen Zıştovili Ali Ağa buna örnektir.
- 2) 1665'te Vaşvar'da akdedilen antlaşmanın tasdikli metnini tevdi için Avusturya'ya Kapu Kethüdası Yusuf Ağa gönderilmiştir.
- 3) Vaşvar Antlaşması'nın akdinden sonra Kara Mehmet Paşa ve Pasarofça Antlaşması'ndan sonra İbrahim Paşa dostluk münasebetlerini yeniden tesis için Viyana'ya yollanmışlardır.
- 4) 1618'de Hüseyin Çavuş adında biri, İstanbul'da hakaret görmüş Fransız elçisi için tarziye vermek ve II. Osman'ın tahta çıktığını haber vermek adına Paris'e gönderilmiştir.
- 5) 1656'da Kapı Kethüdası İsmail Ağa, İran şahının mektubuna padişah tarafından yazılan cevabı ve Padişah IV. Mehmet'in hediyelerini götürmek üzere İran'a gönderilmiştir.
- 6) 1669'da Müteferrika Süleyman Ağa, XIV. Louis'in yolladığı elçiye mukabil Fransa'ya ve 1697'de Defter Emni Mehmet Bey de İran elçisi Rüstem Han'ın sefaretine mukabil II. Mustafa tarafından İran'a yollanmıştır.
- 7) 1687'de Zülfikar Paşa, III. Süleyman'ın cülusunu tebliğ etmek ve Viyana bozgunuyla başlayan harbi sulhle neticelendirmek teklif edildiği takdirde müzakereye girişmek amacıyla Viyana'ya gönderilmiştir.

⁵¹ Unat, s. 17-19; Topçuoğlu, s. 106-107.

- 8) 1720'de Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi⁵², Fransa'ya iki devlet arasındaki münasebetleri güçlendirmek için gönderilmiştir ve buradaki bir vazifesi de Fransa'nın fen ve ilimdeki ilerlemesini müşahade etmektir. Yine 1732'de Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi, Rusya ile İsveç arasında akdolunacağı duyulan ittifakın hakikatini yerinden anlamak için İsveç'e gönderilmiştir.
- 9) 1721'de İran'a Ahmet Dürri Efendi, Safevi Şahı Hüseyin nezdine bir nezaket ziyareti yaparak dostluğu teyit maksadıyla gönderilmiştir.
- 10) 1722'de Kapucubaşı Nişli Mehmet Ağa, Türkiye-Rusya arasında ihtilaflı sınır meselelerini görüşmek ve iki devlet arasında bir ittifak imkânını anlamak üzere gönderilmiştir.
- 11) 1727'de Kozbekçisi Mustafa Ağa, Demirbaş Charles'ın Türkiye'ye ilticası sırasında kendisine ikraz edilmiş olan devlet alacağını istemek ve tediye şartlarını kararlaştırmak üzere İsveç'e gönderilmiştir.
- 12) 1763'te Ahmet Resmi Efendi, Berlin'e Prusya Kralı Büyük Fredrick'in istemesi üzerine yani yabancı devletin talebi üzerine gönderilmiştir.

İşte, bu sebeplerden biri veya birkaçı sebebiyle Osmanlı Devleti yabancı devletlere elçi göndermiştir.

B. DİPLOMATİK TEMSİLCİNİN SEÇİMİ

Osmanlı Devleti'nde elçi olarak gönderilecek kişilerin belirli bir sınıftan değil, muhtelif mesleklerden mevki ve şöhret sahibi kimseler olabildiği görülmektedir. Bunun dışında, elçilerin çok defa yabancı dil bilen zatlardan seçtikleri ve hiç olmazsa Tarihçi Raşit'in deyimiyle *tertib-i muhaverat*⁵³ ve

⁵² 28 Mehmet Çelebi'nin sefaretnamesi için bkz. **Rado, Şevket** (2019) Paris'te Bir Osmanlı Sefiri: 28 Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi, 10. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.

⁵³ **Tertib-iMuhaverat**: Karşılıklı görüşme ve konuşmaları iyi beceren kişi. Bkz. **Devellioğlu, Ferit** (1993) Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 2. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi, s. 670.

*desais-i nasaraya*⁵⁴ *ittıla hasıl etmiş bir kardan-ı dakikaşinas*⁵⁵ olma şartı aranmıştır. Hatta lisan bilme meselesi nedeniyle 16. yüzyılda çok defa aslen Alman veya Leh olan bir kısım zatların Osmanlı Devleti'ni temsil etmesi söz konusu olmuştur. Osmanlı Devleti'nde uzun zaman meslekten yetişmiş dış siyaset adamlarının görülmemesine bu seçim şekil ve usulünün etkisi bulunmaktadır. Ancak 18. yüzyıldan sonra, bazı elçilerin Reisülküttaplık yapmış veya bu hizmete ehliyetli kimseler arasından seçilmesi dikkate değerdir⁵⁶. Ayrıca bu dönemde ilmiye sınıfı mensuplarının da yeri ve ülkesine göre sık sık elçi olarak görevlendirildikleri olmuştur. Özellikle İran, Özbekistan ve Fas gibi Müslüman ülkelere ilmiye mensupları gönderilmiştir. Bu ülkelere giden elçilerin, çok çeşitli dini sorulara muhatap olmaları bunun başlıca sebebi olabilir ve bu gelenek 19. yüzyılda da devam etmiştir⁵⁷.

Bir diplomatik temsilcinin seçiminde dikkat edilmesi gereken noktalarla ilgili son dönem Osmanlı elçisi Salih Münir Paşa'nın tespitleri de göze çarpmaktadır. Salih Münir Paşa, diplomatlığın dost ve düşmanı tanıyabilme, ülkenin hayır ve selameti için hangi devletlerle ittifak kurulacağını, rakiplerinin nasıl alt edileceğini tespit edebilme ve bu konularda gerekli tedbirleri alabilme mahareti olduğunu ifade eder. Yine, iyi bir diplomatın zeki, sır saklayabilen, öngörülü, kişilikli olduğu gibi tarihi, askeri, mali ve sosyal konularda birikimli ve iyi yetişmiş olması gerektiği dikkat çektiği bir diğer noktadır⁵⁸.

Diplomatik anlayış ve faaliyetlerin günümüzdeki mahiyeti itibarıyla gelişmediği önceki dönemlerde diplomatik temsilcilerde aranan şartların bir kişide bulunmasının mümkün olmadığı durumlarda her biri kendi alanında yetenekli ve kabiliyetli kişilerden oluşan diplomatik heyetin gönderilmesi söz konusu olmuştur. Bu konudaki diplomatik eğilim, diplomatik misyon kadrosunun genişliğinin gönderen devletçe belirlenmesidir. Ancak kabul eden

⁵⁴ **Desais-i nasara:** Hristiyanların hilelerini iyi bilen kişi. Bkz. **Devellioğlu**, s. 178.

⁵⁵ **Kardan-ı dakikaşinas:** Anlaşılması zor olan şeyleri fark edip tanıyan, iş bilen ve iş anlayan kişi. Bkz. **Devellioğlu**, s. 162, 490.

⁵⁶ **Unat**, s. 23-24.

⁵⁷ **Topçuoğlu**, s. 120.

⁵⁸ **Salih Münir Paşa** (2018) (Hazırlayan: Ahmet Dönmez, Refika Kart) *Diplomasi Malumat-ı Esasiye*, 1. Baskı, Konya, Palet Yayınları, s. 18.

devlet, bu kadronun makul ve normal sınırlar içinde tutulmasını isteyebilir⁵⁹. Osmanlı Devleti'nde ise 1791 yılında ikamet elçilikleri kuruluncaya kadar sınıfı ne olursa olsun elçilerin kalabalık bir maiyetle vazifelerini ifaya gittikleri ve özellikle büyükelçilerin bir beylerbeyinin, Paşa Kapısı halkını tam kadrosuyla beraberlerinde götürdükleri görülmektedir. Bazı elçilik heyetlerine *müsteşar-ı sefaret* veya *tahrir-i vakayi-e memur* gibi unvanlarla memurlar ilave edilmiştir. Bu memurlar, elçi olarak tayin edilen zatın eksik yönlerini tamamlayacak biçimdeki insanlardan seçildikleri görülmektedir⁶⁰.

Osmanlı Devleti'nde elçi seçiminde cinsiyet meselesine gelince, kadın elçiye rastlanmamaktadır. Aslında dünyaya bakıldığında da kadınların diplomasi temsilciliği ve diplomasi memurluğu sahasında erkeklerle eşit bir statü elde etmesinin bilhassa I. Dünya Savaşı sonrasına denk geldiği görülmektedir. Örneğin, Sovyet hükümeti I. Dünya Savaşı'ndan sonra Madam Kollontay'ı sırasıyla Meksika, Norveç ve İsveç'e, ABD başkanı Roosevelt ise Mrs. Ruth Bryan Owen'ı 1935'te Danimarka'ya elçi olarak göndermiştir⁶¹.

C. MUVAFAKAT ALINMASI

Bir devletin diplomasi temsilcisini dilediği gibi seçme serbestliği, böylece seçilmiş bir kimsenin derhal bir diğer devlet nezdine diplomasi temsilcisi olarak gönderilmesi imkânını ifade etmez. Bir devlet kendi diplomasi temsilcisini serbestçe seçme hakkını haiz olduğu gibi diğer devletler de kendilerine gönderilecek diplomasi temsilcilerini kabul veya reddetme hakkını haizdirler. Kendisine bir diplomasi temsilcisi gönderilecek Devlet, bu şahsı siyasi, dini veya şahsi sebeplerle istemeyebilir⁶².

Devletler arasında nahoş hadiseleri önlemek adına, yeni bir diplomasi temsilcisi tayin edilmeden önce muvafakat alma (*istimzaç*) usulüne başvurulur. Temsilciyi tayin edecek devlet, nezdine temsilcinin tayin edileceği devletten gönderilecek şahsı kabul etmesi hususunda muvafakatini ister. Bu devlet,

⁵⁹ Topçuoğlu, s. 121-122.

⁶⁰ Unat, s. 37; Topçuoğlu, s. 127.

⁶¹ Meray, s. 18-19.

⁶² Meray, 19.

muvafakat verirse tayin edilecek kimse muteber bir şahıs (*personagrata*) sayılmış olur ve bu şahıs diploması temsilcisi olarak gönderilebilir. Bu şahsın istenmediği (*personanongrata*) bildirilmişse, bu şahıs diploması temsilcisi olarak gönderilemez. Muvafakat istenmesi yarı resmi şekilde veya diploması yoluyla yapılır. Devlet, gönderilen kimseyi *personanongrata* saymakta ise, bunun sebeplerini bildirmek mecburiyetinde değildir⁶³.

Muvafakat almaya dair bu kaidenin Osmanlı Devleti'nde de benimsendiği görülmektedir. III. Ahmet, ilişkilerin gittikçe arttığı Fransa'ya bir elçi göndermeye karar vermiş ve ilk önce bu göreve Babıali kapucubaşlarından Kara İnci seçilmiştir. Bu durum, Avusturya ve Venedik elçilerini rahatsız ettiği gibi Fransız elçisi olan Marquis de Bonnac'ıda memnun etmemiştir. Bunun üzerine, Fransız elçinin liyakat ehli birisinin gönderilmesi tavsiyesini dikkate alan Sadrazam Damat İbrahim Paşa, Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'yi (1732) göndermiştir⁶⁴.

D. TEMSİLCİNİN KABULÜ

Muvafakat alındıktan sonra tayin edilen diploması temsilcisine, kendi devlet başkanı tarafından yanında hizmet göreceği devletin başkanına yazılmış bir itimatname (*güven mektubu*) verilir. İtimatname, temsilcinin resmi sıfatını ve sınıfını belirten ve kendisine itimat edilmesini isteyen bir mektuptur. Büyükelçi ve orta elçilerin itimatnameleri devlet başkanından devlet başkanına, maslahatgüzarların ise dışişleri bakanından dışişleri bakanına yazılır. Diploması temsilcisi, görevlendirildiği memlekette devlet başkanı tarafından resmen kabul edildiği tarihten itibaren görevine başlamış sayılır. Her memleket diploması temsilcisinin kabul şeklini kendi mevzuatıyla tespit etse de esas itibariyle bu merasimler arasında bir benzerlik vardır⁶⁵.

Osmanlı Devleti'nde de itimatname mahiyetinde *name-i hümayunlar* mevcuttur⁶⁶. Name-i hümayunlar, elçilerin görevlerini ilgilendiren konularda

⁶³ Meray, s. 19-20.

⁶⁴ Topçuoğlu, s. 111.

⁶⁵ Meray, s. 20.

⁶⁶ Fransa hükümdarı Louis'e götürülen name-i hümayunun sureti için bkz. Unat, s. 29-30.

gittikleri ülkelerin hükümdarına ve başbakanlarına Osmanlı padişahı ve sadrazamı tarafından yazılmış mektuplardır⁶⁷. Bu dönemde, itimatname mahiyetindeki name-i hümayun sunulmadıkça elçiler göreve başlamamıştır. Nitekim, 1808 yılında III. Selim tarafından Bonaparte'ın imparatorluğunun tanınması amacıyla Abdurrahim Muhib Efendi (1821) nişancı payesiyle⁶⁸ fevkalade büyükelçi olarak Paris'e gönderilmiştir. Bir süre sonra da ikamet elçisi olarak orada kalmasına karar verilmiştir⁶⁹. Daha sonra II. Mahmut döneminde de Paris büyükelçisi olarak orada kalmasında karar kılınmıştır. Ancak bu dönemde söz konusu elçinin, II. Mahmut'tan itimatnamesi gelmediği için Bonaparte'ın evlenme törenine çağrılmamış sadece Paris'te Başbakan'ın ziyafetine davet edilmiştir⁷⁰.

Temsilcinin kabulü meselesinde elçi karşılama protokolleri ya da kabul törenleri de değinilmesi gereken bir meseledir. Zira, diplomatik temsilci görevlendirildiği devlette devlet başkanı tarafından resmen kabul edildiği tarihten itibaren görevine başlamış sayılır. Bu noktada, Osmanlı uygulamasının gönderen devlet olarak herhangi bir tecrübeyi haiz olmamasından ötürü, ilk ikamet elçisinin gönderiminde Reisülküttap Mehmet Raşit Efendi'nin dönemin İngiltere elçisi ile İstanbul'da elçi karşılama protokolünü görüşmek ve bilgi almak maksatlı görüştüğüne kayıtlarda rastlanmaktadır⁷¹. Kimi zaman teşrifat pazarlıklarından kaynaklanan münakaşalar da olmuştur. Nitekim, 1722 yılında Rusya'ya Nişli Mehmet Ağa elçi olarak gönderilmiştir. Bu elçi, bazı teklifleri name-i hümayuna saygısızlık telakki ederek konaktan konağa

⁶⁷ **Unat**, s. 28, 37.

⁶⁸ Muhtelif meslek ve memuriyetlerden alınarak kendilerine sefaret vazifesi verilen kimselere elçilik görevinin önemiyle uygun payeler verilmiştir. Bu payeler, hem Osmanlı Devleti'nin şanı için hem de gittikleri yabancı devletin teşrifat kuralları için mühimdi. Genellikle orta elçilere, defterdarlık, nişancılık ve Mekke payesi, büyükelçilere Anadolu veya Rumeli Beylerbeyliği, İran'a gönderilen elçilerden ulema sınıfından olanlara da Anadolu kazaskerliği payesi verilmekteydi. Bkz. **Unat**, s. 24.

⁶⁹ **Karaer, Nihat** (2011) "Abdurrahim Muhib Efendi'nin Paris Büyükelçiliği (1808-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 30 (Güz), Ankara, s. 3-5.

⁷⁰ **Unat**, s. 200.

⁷¹ **TDV İslam Ansiklopedisi**, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>>s.e.t.02.11.2020.

dolaşamayacağını nihayetinde geri dönmeyi hatta ölümlü cezalandırmayı bile daha hafif gördüğünü söylemek zorunda kalmıştır⁷².

Temsilci kabulünde bir diğer önemli konu hediyeleşme bahsidir. Hediyeleşme konusunda esas olan müteakabiliyet esası olsa da Osmanlı elçilerinin birçok ülkede çoğu defa masraflarını kendilerinin karşıladıklarını gösteren kayıtlar mevcuttur⁷³. Osmanlı Devleti ise hem kendi ülkesine gelen elçilere hem de yabancı devletlere gönderdiği elçilere verdiği hediyeler konusunda oldukça cömert davranmıştır. Bu noktada, Osmanlı devletine gelen yabancı elçiler sınırdan içeri girdikleri andan itibaren İslam'ın eman anlayışı çerçevesinde artık o ülkenin misafiri sayılmış ve her türlü ikamet ve iâşe masrafları karşılanmıştır. Avrupa'da benzeri olmayan bu uygulamaya *tayinat* denilmiştir. Elçilere tayinat verilmeye 1538 yılında hediyeler getiren Floransa elçisinin padişahın İstanbul'dan hemen ayrılmasını istemesi ve kaldığı sürece yiyecek masrafının hazineden verilmesiyle başlamıştır⁷⁴. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği elçilerin harcamaları yanlarında götürdükleri hediyelerin masrafları da dâhil olmak üzere 1834'ten önce elçi hazinesinden⁷⁵; 1834'ten sonra ise hazine-i amirede sefaretler için ayrılan tahsisattan karşılanmıştır. 1838 yılında Maliye Nezareti'nin kurulmasının ardından hazinelerin birleştirilmesiyle birlikte Osmanlı elçiliklerinin ödemeleri mansure hazinesinden karşılanmaya başlanmıştır⁷⁶.

IV. DİPLOMASİ TEMSİLCİSİNİN GÖREVLERİ

A. KENDİ DEVLETİNE KARŞI GÖREVLERİ

Elçilerin kendi devletine karşı görevlerini *müzakere*, *müşahade* ve *himaye* olmak üzere üç başlıkta toplamak mümkündür. Müzakere, iki devlet arasındaki münasebetlerin geliştirilmesi, anlaşmazlıkların çözümü, kendi devletinden gelen notların nezdinde bulunduğu ülkeye ulaştırılması, nezdinde

⁷² Unat, s. 62-63; Topçuoğlu, s. 179.

⁷³ Unat, s. 35.

⁷⁴ Topçuoğlu, s. 213.

⁷⁵ Unat, s. 24-25.

⁷⁶ Dönmez, Ahmet (2013) "Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Finansmanı", SÜTAD, Nejat Göyünç Armağanı, s. 528-529.

bulunduğu ülkenin notlarının ise kendi ülkesine gönderilmesidir. Müşahade, nezdinde bulunduğu ülkedeki siyasi, iktisadi, teknik gelişmeleri ve yenilikleri kendi ülkesine yazmak ve anlatmaktır. Himaye ise yabancı ülkelerde bulunan kişilerin hak ve menfaatlerinin o ülkedeki elçi tarafından korunmasıdır⁷⁷.

Modern devletler hukukunda müşahade, müzakere ve himaye şeklinde genelde ele alınan diplomatik temsilcilerin kendi devletine karşı görevlerini içeren bu tasnife Osmanlı Devleti'nin bir İslam devleti olması hasebiyle İslam'a davet etmek ve Müslüman esirlerin iadesini de eklemek gerekir⁷⁸. İslam'a davet etmek bir başka deyişle tebliğ görevinin hukuki dayanağı Kur'an'da muhtelif ayetlerde bulunmaktadır. Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun'un elçi olarak gönderildiğinde tebliğ faaliyetinin yani bir nevi diplomatik ilişkilerde usul ve üslubun nasıl olması gerektiği Taha Suresi'nde şu şekilde geçmektedir⁷⁹: *Firavuna gidin çünkü o gerçekten azdı. Ona yumuşak söz söyleyin. Belki o, öğüt alır veya korkar.* Yine, Hz. Peygamber ile ilgili olarak Kur'an'da Al-i İmran suresinde *o vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi* geçmektedir. Bu ayetten de anlaşıldığı üzere, İslam'a göre diplomasideki amaç tebliğdir ve diplomasi dili de yumuşak üslupta olmalıdır⁸⁰.

Müslüman esirlerin iadesinin himaye görevi kapsamında elçilerin görevlerinden biri olduğunu örnekler üzerinden görmek mümkündür. 1775 yılında Rusya'ya elçi olarak I. Abdülhamid tarafından gönderilen Abdülkerim Paşa'nın özellikle Rusya'daki Türk ve Müslüman esirlerin iadesi noktasında etkili girişimlerde bulunduğu, hatta ısrarını ilişkileri kesmeye kadar götürdüğü halde Rusların Hristiyanlaştıkları bahanesiyle birçok esiri vermediği, ancak kendisine iltica etmiş olanları beraberinde geri getirmek zorunda kaldığı bilinmektedir⁸¹. Yine, Mustafa Rasih Paşa 1793 yılında Rusya'ya elçi olarak

⁷⁷ TDV İslam Ansiklopedisi, <<https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>>s.e.t. 31.10.2020.

⁷⁸ Topçuoğlu, s. 141.

⁷⁹ Taha Suresi, Ayet No: 43-44.

⁸⁰ Âl-i İmran Suresi, Ayet No: 159.

⁸¹ Unat, s. 132.

gönderildiğinde Petersburg’da bulunduğu sırada Müslüman esirlerin iadesi meselesi üzerinde çetin müzakerelerde bulunmak zorunda kalmıştır⁸².

B. KABUL EDEN DEVLETE KARŞI GÖREVLERİ

Avrupa’ya gönderilen Osmanlı ikamet elçilerinin nezdinde buldukları devlete karşı görevlerinin neler olduğuna dair yazılı bir hüküm olarak 1856 Paris Barış Antlaşması gösterilebilir. Zira 1856 Paris Barış Antlaşması’nın dokuzuncu maddesine göre ayrı ayrı ya da topluca hiçbir devlet Osmanlı padişahının tebaası ile olan ilişkilerine ya da imparatorluğun iç işlerine karışma hakkına sahip değildir⁸³. Paris Barış Antlaşması ile Osmanlı Devleti’nin bir Avrupa ülkesi sayılması ve uluslararası ilişkilerdeki mütekabiliyet şartı gereği Osmanlı elçilerinin de nezdinde buldukları devletin doğrudan doğruya veya dolaylı olarak müdahalede bulunmama yükümlülükleri söz konusudur. Yine, diplomasi temsilcilerinin ülkesinde görevli buldukları devletin kanun ve nizamlarına aykırı hareket etmemeleri gerekir⁸⁴.

V. DİPLOMATİK AYRICALIKLAR VE MUAFİYETLER

Eski dönemlerden beri diplomatik temsilcilerin görevlerini hiçbir baskı altında kalmadan ve kolayca yerine getirebilmeleri için kendilerine bazı ayrıcalıklar tanınmıştır. Hatta “Elçiye zeval olmaz.” kabilinden atasözleri her yerde, her ülkede yerleşmiş ve elçilik müessesine bir nevi kutsiyet izafe edilmiştir⁸⁵. Bu bağlamda, elçilere uluslararası hukukta kişi dokunulmazlığı, haberleşme dokunulmazlığı, elçilik binasının dokunulmazlığı ve bazı yargı ve vergi muafiyetleri tanınmıştır⁸⁶.

Osmanlı Devleti’nin yabancı devletlere gönderdiği elçilerin sahip oldukları dokunulmazlıklarla ilgili şu örnekler verilebilir: III. Selim zamanında Fransa’ya elçi olarak gönderilen Morali Seyyid Ali Efendi’nin diplomasi

⁸² Unat, s. 166; Topçuoğlu, s. 160.

⁸³ Akylmaz (2000), s. 173.

⁸⁴ Meray, s. 23; Topçuoğlu, s. 161-167.

⁸⁵ Topçuoğlu, s. 220-221.

⁸⁶ Meray, s. 24-30.

alanında başarısız kalması ve Mısır'ı işgale kalkışan Fransa ile Babıali arasındaki siyasi münasebetlerin kesilmesi üzerine Fransa'nın İstanbul elçisi Yedikule'ye hapsedilmiştir. Buna karşılık olmak üzere de, Osmanlı elçisi Paris'te göz hapsine alınmıştır. Bu durum, uzun zaman devam ederek elçiler ancak barıştan sonra serbest bırakılmıştır⁸⁷. Bu örnek, kişi dokunulmazlığıyla ilgili olup diplomatik temsilcilerin can ve mal güvenliğine karşı teşebbüslerin mütekabiliyet esası çerçevesinde değerlendirildiğinin göstergesidir⁸⁸.

Diğer bir örnek de haberleşme dokunulmazlığına ilişkindir. Diploması temsilcisinin kendi hükümetiyle haberleşmesinin dokunulmazlığı, görevlerinin mahiyetinden çıkan bir sonuçtur. Diploması temsilcileri, kendi memleketleri ile haberleşmelerini yazışma, telgraf veya evrakı kendi götüren kuryeler aracılığıyla yaparlar. Devletler, bu mektupların, kuryelerin şahıslarının ve taşıdıkları evrakın her türlü ihlalden korunmasını sağlamakla yükümlüdür⁸⁹. Haberleşme dokunulmazlığına ilişkin örnek, 1834 yılında ikamet elçiliklerinin yeniden tesis edildiği yıllarda vuku bulmuştur. Osmanlı elçileri, bu dönemde güvenlik endişesiyle yazışmalarında şifre kullanıyorlardı. Hatta, 1834'te Londra büyükelçiliğine atanan Mehmet Nuri Efendi, görevine başlamak için Viyana'ya uğradığı sırada Osmanlı'nın Viyana büyükelçisi Mavroyeni tarafından bu konuda uyarılmıştı. Zira, Avusturya memurları o günlerde Viyana'dan geçen tüm kağıtları açıp okuyorlardı. Şifreleri bile çözüp içeriğini anlıyorlardı⁹⁰. Bu durum, Osmanlı elçilerinin haberleşme dokunulmazlığının fiiliyatta olmadığını göstermektedir.

VI. TEMSİL GÖREVİNİN SONA ERİŞİ

Diplomatik temsilcinin görevi olağan ve olağanüstü sebeplerle sona erebilir. Temsilcinin görevinin sona erdiğinin bildirilmesi ve temsilcinin *personanongrata* (istenmeyen kişi) ilan edilmesi olağan sebepler iken,

⁸⁷ Unat, s. 180.

⁸⁸ Topçuoğlu, s. 239.

⁸⁹ Meray, s. 25.

⁹⁰ Dönmez, Ahmet (2006) "Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa'da Yeniden Tesisi" (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 165-169.

diplomatik temsilcinin vefatı, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, devlet başkanının vefatı veya görevden çekilmesi ve iki devlet arasında savaşın çıkması olağanüstü sebeplerdendir⁹¹. Bu sebeplerin Osmanlı Devleti'nin gönderdiği elçilerin görevlerinin sona ermesi açısından da geçerliliği söz konusudur. Örneğin; Londra büyükelçisi İsmail Ferruh Efendi ve Viyana büyükelçisi İbrahim Afif Efendi'nin üç yıllık vazife süresinin dolması nedeniyle görevleri olağan sebeple sona ererken, Berlin büyükelçisi Ali Aziz Efendi'nin ise vefatı nedeniyle olağanüstü sebeple görevi sona ermiştir⁹². Yine, II. Mahmut, Yunan İsyanı başlayınca Rum maslahatgüzarların kasten yanlış haber verdiklerinin anlaşılması üzerine onların hepsini birden azletmiştir. Bu durum, temsilcinin görevinin sona erdiğinin bildirilmesine bir örnektir⁹³.

SONUÇ

Gönderen devlet konumunda Osmanlı Devleti'nde hiç kuşkusuz ki dönüm noktası III. Selim'in diplomaside yaptığı yeniliklerdir. Zira, III. Selim dönemine kadar Osmanlı diplomasisi bugünkü anlamda bir dış politika aracı olarak addedilemez. Darül harp mefhumuna binaen, özellikle Hristiyan Avrupa ülkeleriyle ilişkiler esas itibarıyla savaş biçiminde iken Osmanlı'nın diplomasi aracına ihtiyaç duymadığı açıktır. İmparatorluğun yükselme döneminde diğer devletlerle bir müzakere, eşit şartlarda görüşme ya da uzlaşma söz konusu değildi. Bu dönemlerde, İstanbul'a gelen geçici veya daimi elçilere yapılan muamele ile Osmanlı Devleti'nin dış ülkelere gönderdiği geçici misyonlarla güdülen amaçsa devletin kudret ve zenginliğini diğer ülkelere sergilemekten mürekkepti.

İmparatorluk zayıflayınca her zaman hasım olarak görülen Avrupalı güçlerle daha değişik bir ilişkiye girme ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyaç da Avrupa'ya gönderilen geçici mahiyetteki fevkalade elçiler yerine daimi ikamet elçilerinin doğuşunu hazırlamıştır. Her ne kadar bu daimi ikamet elçiliklerinin hazineye yük getirmesi sebebiyle maslahatgüzarlık seviyesine çekilmesi sonrasında da maslahatgüzarların ihaneti dolayısıyla muvakkat kaldırılış söz

⁹¹ Meray, s. 35-39.

⁹² Kuran, s. 41, 42, 45.

⁹³ Kuran, s. 64.

konusu olsa da II. Mahmut saltanatının son yıllarında ikamet elçiliklerini yeniden tesis etmiştir. II. Mahmut, hiç şüphesiz ki III. Selim'in kırk yıl önce giriştiği tecrübeden faydalanmıştır. 1824'te yenilenen bu teşebbüs sağlam olacak ve günümüze kadar aralıksız devam edecektir.

Osmanlı Devleti Avrupa diplomasi anlayışına uyum göstermek adına gönderen devlet olarak kendi diplomasi teşkilatında da değişikliklere gitmiş bu bağlamda Babıali'de Tercüme Odaları kurdurmuş ve elçileri Reisülküttaplıkta yetişmiş insanlardan seçmeye çalışmıştır. Yine, II. Mahmut zamanında Hariciye Nezareti'nin kurulmasıyla birlikte diplomaside profesyonelleşmeye geçilmiştir. Sonuç olarak, III. Selim'le diplomasideki değişim temeli II. Mahmut ile gerçekçi adımlara dönüşse de imparatorluğun uzun süre içine kapanık bir dönem geçirmesi, dışa açıldığında da daha çok savunma durumunda olması Avrupa'nın ortaya koyduğu diplomasi düzenine tam anlamıyla ayak uyduramamaya neden olmuştur.

Osmanlı'nın gönderen devlet konumuna özgü bu genel sonuçtan sonra başlıklar özelinde ulaşılan sonuçlara gelince, diplomasi temsilcilerinin sınıflandırılmasında modern uluslararası hukuktaki Aix-La-Chapelle Protokolü (1818) ile benimsenen büyükelçi, ortaelçi, maslahatgüzar tasnifinin Osmanlı'da da var olduğu görülmektedir. Diplomasi temsilcilerinin seçiminde, genel olarak Tarihçi Raşit'in deyiimiyle *tertib-i muhaverat ve desayis-i nasaraya ittıla hasıl etmiş bir kardan-ı dakikaşinas* olma şartı aranmış, ilerleyen dönemde ise son dönem Osmanlı elçisi Salih Münir Paşa'nın Diplomasi Malumat-ı Esasiyye adlı eserinden hareketle diplomatlıkta dost ve düşmanı tanıyabilme, ülkenin hayır ve selameti için hangi devletlerle ittifak kurulacağını, rakiplerinin nasıl alt edileceğini tespit edebilme ve bu konularda gerekli tedbirleri alabilme kabiliyetleri aranmıştır. Zikredilen bu özelliklerin esasında diplomatlığın doğasından kaynaklandığı ve dolayısıyla günümüzde de geçerliliğinin var olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Yine, modern uluslararası hukukta geçerli olan diplomatik temsilcinin gönderilmesinden önce muvafakat alınması usulü çalışmada verilen örneklerden de görüldüğü üzere Osmanlı'da istimzaç usulü olarak var olmuştur. Temsilcinin kabulünde de günümüzde var olan güven mektubu

(itimatname) usulünün Osmanlı'da name-i hümayun biçiminde var olduğu bir başka tespittir.

Diplomatik temsilcinin görevleri bahsinde, Osmanlı'nın gönderdiği elçilerin kendi devletine karşı görevleri müzakere, müşahede ve himaye olarak özetlenmişti, bu üç görev diplomatik temsilciliğin doğasında mündemiçtir ve dolayısıyla günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Kabul eden devlete karşı görevlerde ise, hem 1856 Paris Barış Antlaşması'nın dokuzuncu maddesindeki hüküm hem mütekabiliyet şartı gereği Osmanlı'nın gönderdiği diplomatik temsilcilerin nezdinde buldukları devletin iç işlerine karışmama ve o ülkenin kanun ve nizamına uygun hareket etme yükümlülükleri bulunmaktadır. Bu tespit de günümüzde geçerlidir. Modern uluslararası hukukta bulunan kişi dokunulmazlığı ve haberleşme dokunulmazlığına Osmanlı'nın gönderdiği elçilerin sahip oldukları görülmektedir. Ancak belirtilmelidir ki, bu dokunulmazlıklarının sınırını diplomaside temel bir ilke olan mütekabiliyet şartı belirlemektedir. Yine, temsilcinin görevinin sona ermesinde de temsilcinin görevinin sona erdiğinin bildirilmesi, temsilcinin *persona nongrata* (istenmeyen kişi) ilan edilmesi diplomatik temsilcinin vefatı, diplomatik ilişkilerin kesilmesi, devlet başkanının vefatı veya görevden çekilmesi, iki devlet arasında savaşın çıkması gibi günümüzde geçerli olan sebeplerin Osmanlı diplomasisinde de varlığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa** (2016) Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- Akgündüz, Ahmet** (2011) İslam ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı-Kamu Hukuku, 1. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Akyılmaz, Gül** (2000) Osmanlı Diploması Tarihi ve Teşkilatı, 1. Baskı, Konya, Tablet Basım Yayın.
- Akyılmaz, Gül** (2019) Siyasi Tarih, 2. Baskı, Ankara, Seçkin Yayınevi.
- Arı, Bülent** (2004) “Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period”: Yurdusev, Nuri (Editör), Ottoman Diplomacy, 1. Baskı, London, PalgraveMacmillan.
- Bareilles, Bertrand** (1920) Un Turc a Paris, 1806-1811: relation de voyage et de mission de Mouhib effendi, ABD, Bossard Publisher (Çeviren: Birsal Uzma (2018) Paris’te Bir Türk: Abdürrahim Muhib Efendi, İstanbul, Kırmızı Kedi Kitabevi).
- Bilsel, Cemil** (1934) Devletlerarası Münasebat, İstanbul.
- Devellioğlu, Ferit** (1993) Osmanlı-Türkçe Ansiklopedik Lugat, 2. Baskı, Ankara, Aydın Kitabevi.
- Dönmez, Ahmet** (2006) “Karşılıklı Diplomasıye Geçiş Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Avrupa’da Yeniden Tesisi” (Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dönmez, Ahmet** (2013) “Yeniden Tesis Sürecinde Osmanlı Daimi Elçiliklerinin Finansmanı”, SÜTAD, Nejat Göyünç Armağanı, s. 525-538.
- Elçi, İsmail Hakkı** (2019), “Osmanlı Diploması ve Gelişim Süreci”, Külliyyat Osmanlı Araştırmaları Dergisi, S: 9, s. 23-38.

- Günce, Şüheda** (2020) “Osmanlı Devleti’nde İlk Daimi Elçilikler ve Diplomasiye Olan Etkileri”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C: 6, S: 10, s. 101-114.
- İskit, Temel** (2018) *Diplomasi*, 6. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Karaer, Nihat** (2011) “Abdürrahim Muhib Efendi’nin Paris Büyükelçiliği (1808-1811) ve Döneminde Osmanlı-Fransız Diplomasi İlişkileri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S: 30 (Güz), Ankara, s. 1-26.
- Kılıç, Musa** (2019) “İlk İkamet Elçilerinin Halefleri Rum Maslahatgüzarlar (1800-1821)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C: 38, S: 65, s. 251-278.
- Kodaman, Timuçin/Akçay, Ekrem Yaşar** (2010), “Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi ve Türkiye’ye Bıraktığı Miras”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S: 22, s. 75-92.
- Kuran,ERCÜMEND** (1968) *Avrupa’da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri*, 1. Baskı, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Meray,Seha** (1959) *Devletler Hukukuna Giriş*, C: 2, Ajans Türk Matbaası, Ankara.
- Naff, Thomas** (1963) “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807”, *Journal of the American Oriental Society*, C: 83, S: 3, s. 295-315.
- Rado, Şevket** (2019) *Paris’te Bir Osmanlı Sefiri: 28 Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi*, 10. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Salih Münir Paşa** (Haz: **Ahmet Dönmez, Refika Kart**) (2018) *Diplomasi Malumat-ı Esasiyye*, 1. Baskı, Konya, Palet Yayınları.
- Sander, Oral** (2016) *Siyasi Tarih-İlkçağlardan 1918’e*, 31. Baskı, Ankara, İmge Yayınevi.

- TDV İslam Ansiklopedisi**, <<https://islamansiklopedisi.org.tr>>s.e.t. 30.10.2020.
- Topçuoğlu, Ali Aslan** (2017) İslam Hukukunda Diplomatik Temsil, Fecr Yayınevi, Ankara.
- Turan, Namık Sinan** (2004), “Osmanlı Diplomasisinde Batı İmgesinin Değişimi ve Elçilerin Etkisi (18. ve 19. Yüzyıllar)”, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C: 6, S: 2, s. 57-86.
- Turan, Namık Sinan** (2018) İmparatorluk ve Diplomasi, 3. Baskı, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Unat, Faik Reşit** (1968) Osmanlı Sefirleri ve Sefaretnameleri, 1. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (1949) “19. Asır Başlarına Kadar Türk-İngiliz Münasebetine Dair Vesikalar”, Belleten, C: 13, S: 51, s. 573-650.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı** (1988) Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı, 3. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Yılmaz, Güzin Özen** (2014) Elçiye Zeval Olmaz, 1. Baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi.